

Β. Α. Βαζιούλιν

Ιστορία και κομμουνιστικό ιδανικό

«Το φάντασμα του κομμουνισμού διαλύθηκε την αυγή». Μ' αυτό τον τρόπο παρέφρασε ένας από τους ομιλητές της τελευταίας (1989) συνδιάσκεψης της κομματικής οργάνωσης της Μόσχας την περίφημη φράση των Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς: «Ένα φάντασμα πλανιέται πάνω απ' την Ευρώπη: το φάντασμα του κομμουνισμού»¹. Και, κρίνοντας από την τηλεοπτική αναμετάδοση των εργασιών της συνδιάσκεψης, είτε δεν του προβάλλαν αντιρρήσεις, είτε οι όποιες αντιρρήσεις προβλήθηκαν ήταν νωθρές. Η αντίληψη κατά την οποία το κομμουνιστικό ιδανικό², ο τελικός στόχος του κομμουνιστικού κινήματος είναι μια χίμαιρα, είναι αρκετά διαδεδομένη και μεταξύ των κομμουνιστών.

Σ' αυτό το άρθρο δεν πρόκειται να αναφερθώ στα αίτια που οδήγησαν στην κατάσταση να βρίσκονται ακόμα και μεταξύ των μελών του κόμματος ολίγοι, για τους οποίους — όπως και για τον Μπ. Ν. Γιέλτσιν — ο κομμουνισμός δεν αποτελεί παρά μια ανεδαφική χιμαιρική ελπίδα, είτε, για να το διατυπώσουμε πιο αυστηρά: στείρο αποκύημα της φαντασίας. Η διερεύνηση αυτών των αιτιών θα απαιτούσε μια ειδική εργασία. Νομίζω ότι σήμερα που υπάρχουν και έχουν ριζώσει πλήθος κοινωνικών αυταπατών και παρεμφερών φαινομένων (η διάδοση και η εδραίωση των οποίων αποτελεί, κατά πολύ, «συμβολή» των μέσων μαζικής ενημέρωσης) για τα αίτια της κατάστασης που διαμορφώθηκε, θα ήταν σκόπιμο είτε να μη μιλά κανείς καθόλου, είτε να μιλά εμπεριστατωμένα.

Εδώ όμως θα ήθελα να διαπραγματευτώ εν συντομία το εξής ερώτημα: Έχουν άραγε δίκιο όσοι θέτουν υπό αμφισβήτηση το εφικτό του τελικού στόχου του κομμουνιστικού κινήματος;

Το τελευταίο διάστημα σε κάποιους κύκλους έχουν γίνει πολύ «της μόδας» οι απόψεις του Ε. Μπερνστάιν, και άλλων παραγόντων της ΙΙ Διεθνούς — οι απόψεις της σοσιαλδημοκρατίας. Και αν οι «θερμόαιμοι» από αυτούς τους κύκλους βεβαιώνουν κατηγορηματικά την ιστορική ορθότητα των απόψεων του Ε. Μπερνστάιν και των λοιπών, οι μετριοπαθείς αμφιβάλλουν: μήπως πράγματι αποδείχθηκε ότι είχαν δίκιο;

Η στάση του Β. Ι. Λένιν απέναντι στον Ε. Μπερνστάιν και τους ομοϊδεάτες του είναι γνωστή. Ο Λένιν επανειλημμένα δήλωνε ότι *αναθεωρούν*⁴ τα συστατικά

1. Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς, Έργα, τόμ. 4, σελ. 423 (ρωσ. εκδ.).

2. Η λέξη *ιδανικό* χρησιμοποιείται εδώ με την έννοια του *ύψιστου στόχου* στον οποίο κατατείνουμε.

3. Για μια εκτενέστερη διαπραγμάτευση του ζητήματος βλ. Β. Α. Βαζιούλιν, *Η λογική της ιστορίας. Ζητήματα θεωρίας και μεθοδολογίας*, Μόσχα, 1988.

4. Τι σημαίνει λοιπόν η λέξη *αναθεώρηση*; Αν ο δογματικός πασχίζει να διατηρήσει παρωχημένες θέσεις του μαρξισμού, ο αναθεωρητής απορρίπτει τις θέσεις εκείνες του μαρξισμού που δεν πάλιωσαν, αλλά εξακολουθούν να διατηρούν τη σημασία τους και για τη σύγχρονη εποχή. Επομένως,

στοιχεία του μαρξισμού και συνολικά το μαρξισμό.

Ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα οι αναθεωρητές δεν έθεταν απλώς υπό αμφισβήτηση, αλλά αρνούνταν ρητά και κατηγορηματικά τον τελικό στόχο του κομμουνιστικού κινήματος:

«Φυσικό συμπλήρωμα των οικονομικών και πολιτικών τάσεων του αναθεωρητισμού ήταν η σχέση του προς τον τελικό στόχο του σοσιαλιστικού κινήματος. “Ο τελικός στόχος είναι ένα τίποτα, το παν είναι το κίνημα”, αυτά τα έπια περδόντα του Μπερνστάιν εκφράζουν την ουσία του αναθεωρητισμού καλύτερα από πολλές μακροσκελείς κουβέντες. Από περίσταση σε περίσταση να καθορίζεις τη συμπεριφορά σου, να προσαρμόζεσαι στα γεγονότα της ημέρας, στις τροπές των πολιτικών λεπτομερειών, να ξεχνάς τα θεμελιώδη συμφέροντα του προλεταριάτου και τα βασικά γνωρίσματα του καπιταλιστικού οικοδομήματος στο σύνολό του, ολόκληρης της καπιταλιστικής εξέλιξης, να θυσιάζεις αυτά τα θεμελιώδη συμφέροντα για χάρη πραγματικών ή υποθετικών κερδών τις στιγμές — να ποια είναι η αναθεωρητική πολιτική»⁵.

Αλλά μήπως είναι κομμουνιστικό ένα κίνημα που έχει χάσει τον κομμουνιστικό του στόχο, την κομμουνιστική προοπτική; Ένα κίνημα χωρίς τελικό στόχο, είτε υπό διάλυση είναι, είτε είναι ήδη διαλυμένο. Οπότε δεν μπορεί πλέον να γίνεται λόγος για την παραμικρή επαναστατικότητα ενός τέτοιου κινήματος.

Ο Α. Σ. Μακάρενκο μίλησε εύστοχα για τη σημασία της προοπτικής στη ζωή του μεμονωμένου ανθρώπου:

«Αληθινό κίνητρο της ανθρώπινης ζωής είναι η αυριανή χαρά... Το πλέον σημαντικό που συνηθίσαμε να εκτιμούμε στον άνθρωπο είναι η δύναμη και η ομορφιά. Και το μεν και το δε καθορίζονται στον κάθε άνθρωπο αποκλειστικά σύμφωνα με τον τύπο της σχέσης του προς την προοπτική. Ο πιο αδύναμος άνθρωπος είναι εκείνος που καθορίζει τη συμπεριφορά του σύμφωνα με την πιο κοντινή προοπτική. Αν ικανοποιείται κάποιος μόνο με τη δική του προοπτική, ακόμα και αν η τελευταία είναι μακρινή, μπορεί να δείχνει δυνατός ωστόσο δε μας προκαλεί την αίσθηση της ομορφιάς της προσωπικότητας και της πραγματικής αξίας της. Όσο ευρύτερη είναι η ομάδα, οι προοπτικές της οποίας είναι για τον άνθρωπο και προσωπικές του προοπτικές, τόσο πιο ωραίος και υψηλός είναι ο άνθρωπος.

Να διαπαιδαγωγήσεις έναν άνθρωπο, σημαίνει να του καλλιεργήσεις δρόμους με προοπτική»⁶.

Όχι μόνο ο άνθρωπος, αλλά και η κοινωνία που χάνει, είτε που έχει ήδη χάσει την απώτερη προοπτική της ανάπτυξης της, είναι μια κοινωνία σε αποσύν-

τόσο ο δογματικός, όσο και ο αναθεωρητής (εφόσον παραμένουν τέτοιοι) αποδεικνύονται ανίκανοι να έχουν μια δημιουργική σχέση με τον μαρξισμό.

5. Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 17, σελ. 24 (ρωσ. έκδ.).

6. Α. Σ. Μακάρενκο, *Για τη διαπαιδαγώγηση της νεολαίας*, Μόσχα 1951, σελ. 199.

θεση. Είναι άραγε δυνατό να αποτελέσει αληθινό κίνητρο της ανθρώπινης ζωής π.χ. το σύνθημα που διακηρύσσει ο Γκ. Ποπόφ και άλλοι «ριζοσπαστικοί» ορμοϊδεάτες του: «Είναι καλύτερη η ανισότητα στον πλούτο, από την ισότητα στη φτώχεια»; Σε οποιαδήποτε κατάσταση και αν αντιπαράθεται η κοινωνική ανισότητα, δεν είναι ποτέ ικανή να αποτελέσει σύνθημα με προοπτική για μια προοδευτική κοινωνία. Σε μια κοινωνία που έχει χάσει είτε χάνει την προοπτική, έστω και για ιστορικά σύντομο χρονικό διάστημα, αναπτύσσονται αναπόφευκτα όλα τα κοινωνικά δεινά: αύξηση της φτώχειας των μεν όταν οι δε πλουτίζουν, αύξηση της εγκληματικότητας, της πορνείας, του αλκοολισμού, των ναρκωτικών κλπ. κλπ. Και δεν είναι φυσικά σε θέση να διορθώσουν ριζικά την κατάσταση τα όποια ψίχουλα από τα κονδύλια των φιλανθρωπικών κινήμάτων.

Μια κοινωνία που χάνει ή που έχει χάσει την απώτερη προοπτική της ανάπτυξης είναι τυφλή στη θέα του απώτερου μέλλοντος και η προώθησή της — αν ακόμα πραγματοποιείται — γίνεται με τη μέθοδο της δοκιμής και του σφάλματος.

Είναι ανέφικτη μια συνολική θεωρητική σύλληψη της περεστρόικα, αν χάνεται η κομμουνιστική προοπτική. Συνολική και ολοκληρωμένη μπορεί να είναι σ' αυτή την περίπτωση μόνο η σύλληψη της παλινόθρωσης του καπιταλισμού. Είτε το ένα μπορεί να συμβεί, είτε το άλλο. Οι απόπειρες που παραδέρνουν από εδώ και από εκεί χωρίς κομμουνιστική προοπτική έναν δρόμο προτείνουν σε τελευταία ανάλυση: πίσω στον καπιταλισμό.

• * *

Είναι άραγε ρεαλιστική η κομμουνιστική προοπτική;

Είναι αδύνατο να κατανοηθεί επαρκώς και σε βάθος η κομμουνιστική προοπτική, αν τη βραχυκυκλώσει κανείς μόνο στις δυσκολίες που περνά η χώρα μας είτε οι άλλες σοσιαλιστικές χώρες τις τελευταίες δεκαετίες. Δεν αρκεί και ο στοχασμός πάνω στην ιστορία των τελευταίων εβδομήντα δύο χρόνων. Δεν αρκεί ακόμα ούτε και η συνολική διερεύνηση των σχέσεων καπιταλισμού και σοσιαλισμού. Εκτός από όλα αυτά πρέπει η προσοχή μας να επικεντρωθεί σε ολόκληρη την πορεία της ιστορίας της ανθρωπότητας. Και αυτό, διότι ο κομμουνισμός διαμορφώνεται σαν αποτέλεσμα *ολόκληρης* της προηγούμενης ιστορίας της ανθρωπότητας. Το αποτέλεσμα δεν μπορεί να κατανοηθεί πλήρως, παρά μόνο σε συνδυασμό με τη διαδικασία που οδήγησε είτε θα οδηγήσει σε αυτό.

Ο κομμουνισμός προϋποθέτει τον πλήρη μετασχηματισμό όχι μόνο αυτού που είχε και έχει τις ρίζες του στην καπιταλιστική κοινωνία, αλλά και εκείνων των συνθηκών, των σχέσεων, των παραδόσεων, των ηθών κλπ., που κατάγονται ακόμα από τις προκαπιταλιστικές κοινωνίες.

Η πεποίθηση που κυριαρχεί σήμερα μεταξύ των μαρξιστών προσανατολίζει σχεδόν αποκλειστικά στη μελέτη της μετάβασης από τον ένα σχηματισμό στον άλλο. Απουσιάζει μια σαφής αντίληψη του γεγονότος ότι η μετάβαση στον κομμουνισμό συνιστά τη μετάβαση από την *προϊστορία*, από *ολόκληρη* την προγενέστερη ιστορία, προς την *αυθεντική* ιστορία της ανθρωπότητας. Συνεπώς, αυτή η μετάβαση δεν είναι συγκρίσιμη *ως προς το βάθος και τη διάρκειά της* με την απλή

μετάβαση από έναν σχηματισμό σ' ένα άλλο, π.χ. από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό. Σ' αυτή την περίπτωση, η μετάβαση στον κομμουνισμό είναι πολύ μεγαλύτερης διάρκειας και ασύγκριτα πιο περίπλοκη απ' ό,τι η μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό. Και ο ίδιος ο κομμουνισμός δεν προβάλλει πλέον απλώς σαν ένας σχηματισμός μέσα στην ίδια γραμμή με τους άλλους σχηματισμούς, αλλά σαν ένας ριζικά νέος τύπος ανάπτυξης της κοινωνίας.

Η πορεία που έχει διανύσει η ανθρωπότητα στην ιστορία της — αν ληφθούν υπόψη το τυχαίο, οι παλινωδίες, οι παύσεις, οι διαφορετικές γραμμές της ανάπτυξης... — μπορεί να συγκριθεί με ένα δέντρο, με τον κορμό του, τα κλαδιά και τα φύλλα του. Αν διακρίνουμε όμως τη νομοτελειακή, τη βασική πορεία της ιστορίας, δηλαδή αν στρέψουμε την προσοχή μας στον «κορμό του δέντρου», τότε θα μπορούσε να παρομοιασθεί με *σπείρα της έλικας*, και η ανθρωπότητα βρίσκεται σήμερα κάπου κοντά στο τέλος αυτής της σπείρας. Συνήθως αυτή η σπείρα (στις περιπτώσεις που αναφέρονται στα χαρακτηριστικά της) εξετάζεται μέσα από το πρίσμα: προταξική κοινωνία — ταξική κοινωνία — αταξική κοινωνία. Σε μια τέτοια προσέγγιση (η οποία — ειρήσθω εν παρόδω — σε λίγο - πολύ αναπτυγμένη μορφή δεν έχει πραγματοποιηθεί πουθενά), δίνεται έμφαση στην ταξική κοινωνία. Η τελευταία λειτουργεί σαν το σημείο αναφοράς, ενώ οι υπόλοιπες ορίζονται από τη σκοπιά της άρνησης: σαν *μη* ταξικές (πρό- και με-ταταξικές) κοινωνίες.

Πιστεύω ότι ωρίμασαν (είτε ωριμάζουν) ιστορικά οι συνθήκες για μια βαθύτερη κατανόηση αυτής της σπείρας της ελικοειδούς ανάπτυξης της ανθρωπίνης ιστορίας.

Ας εξετάσουμε αυτή τη σπείρα ξεκινώντας από το χαρακτηρισμό *της σχέσης των ανθρώπων προς τη φύση*.

Η αφετηριακή σχέση έχει ανακύψει *φυσικά*. Πραγματοποιείται μια χρησιμοποίηση μέσων επενέργειας, δεδομένων από τη φύση, σε έτοιμη μορφή. Σ' αυτό το τμήμα της έλικας της ιστορίας, η φύση δρα μόνη της, *αυτενεργεί*, λαμβάνει χώρα κατ' εξοχήν μια *κατανάλωση* αποτελεσμάτων της *αυτενέργειας* της φύσης. Αυτή η σχέση προς τη φύση δεσπόζει κατά την περίοδο στην οποία δεσπόζει η *συλλεκτική* οικονομία. Συλλογή είναι η άγρα, ο προσπορισμός, η χρησιμοποίηση έτοιμων αντικειμένων της φύσης, έστω και αν πραγματοποιείται με τη βοήθεια δημιουργημένων μέσων επενέργειας.

Τα δημιουργημένα μέσα επενέργειας εμφανίζονται, εννοείται, με την εμφάνιση του ανθρώπου ως βιολογικού όντος (σχηματίζοντας μια σημαντικότερη «πλευρά» της ανθρωποκοινωνιογένεσης). Κατακτούν όμως για πρώτη φορά την υλική ζωή της κοινωνίας με τη μετάβαση από την *οικειοποιούμενη* (με τη συλλογή και το κυνήγι) οικονομία στην *παράγουσα*. Θα χρειαστεί ωστόσο να περάσουν πάρα πολλοί αιώνες μέσα στους οποίους εκτυλίσσεται η διαδικασία διαμόρφωσης του αποφασιστικού ρόλου των τεχνητών, των δημιουργημένων από τους ανθρώπους μέσων επενέργειας. Εδώ δεν πρόκειται να απαριθμήσω και να χαρακτηρίσω τα στάδια αυτής της διαδικασίας. Θα αναφέρω μόνο ότι μέχρι τον καπιταλισμό το βασικό μέσο παραγωγής παρέμενε η *γη*, δηλαδή ένα μέσο παραγωγής δεδομένο κατ' εξοχήν σε *έτοιμη μορφή*. Κυρίαρχο ρόλο έπαιξαν εδώ η *κτηνοτροφία* και η *γεωργία*. Παρ' όλα αυτά, αν και οι άνθρωποι πέρασαν από την άγρα στην καλλιέργεια φυτών και στην εκτροφή ζώων, ωστόσο θα έλεγε κανείς ότι στην «κατερ-

γασία» τους εξακολουθούσαν να έχουν να κάνουν με αντικείμενα τα οποία ουσιαστικά περνούσαν στη διάθεσή τους ως δώρο της φύσης. Η «επεξεργασία» των αντικειμένων της φύσης γενικά και συνολικά παραμένει επιφανειακή. Συνεπώς, η ανθρωπότητα προς το παρόν γενικά και συνολικά μετασχηματίζει τη φύση εξωτερικά.

Με το σχηματισμό της μεγάλης βιομηχανίας αρχίζουν να δεσπόζουν στην παραγωγή τα τεχνητά μέσα παραγωγής. Αυτό σημαίνει ότι μέσα στη μετασχηματιστική σχέση των ανθρώπων προς τη φύση, όλο και σημαντικότερη, αποφασιστικότερη σημασία για τη ζωή τους αποκτά η διείσδυση στην ουσία, στις ενδότερες συνάψεις των φυσικών διαδικασιών, των φυσικών μορφωμάτων.

Με τη μετάβαση από τους ανθρωποειδείς πιθήκους, τους προγόνους, προς τον άνθρωπο, οι διαμορφωνόμενοι άνθρωποι άρχισαν να χρησιμοποιούν αντικείμενα της φύσης ως μέσα για την ικανοποίηση των αναγκών τους. Η συλλογή υλικού για την παραγωγή μέσων εργασίας και η ίδια η παραγωγή μέσων εργασίας ήταν κυρίως έργο βαρύ, κοπιαστικό. Αυτό είναι σαφές. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι σε πολλές γλώσσες οι λέξεις με τις οποίες επισημαίνεται η εργασία είναι συγγενείς, ετυμολογικά, με λέξεις που επισημαίνουν κόπο, μόχθο, δυσκολία*. Και όπως είναι φυσικό υπήρχε πάντοτε η τάση για τη δευκόλυνση της εργασίας. (Προς το παρόν κάνω αφαίρεση από την αποτελεσματικότητα της εργασίας).

Σταδιακά γίνονταν η μετάβαση από τα μέσα παραγωγικής επενέργειας στη φύση, τα οποία ήταν δεδομένα από τη φύση σε έτοιμη μορφή, σε παραγωγικά μέσα επενέργειας, τα οποία απαιτούσαν άμεσες προσπάθειες του ανθρώπου για την παραγωγή και τη χρησιμοποίησή τους, σε *αυτενεργά* μέσα. Αυτό αποτελεί κατά κάποιο τρόπο επάνοδο στο αφετηριακό σημείο: στην αυτενέργεια (στο αφετηριακό σημείο «αυτενεργεί» η παρθενική φύση), αλλά στην αυτενέργεια πλέον της τεχνητής φύσης.

Στο μεταξύ, με την πάροδο του χρόνου τα *αυτενεργά*, τα μέσα που ενεργούν αυτόματα, αρχίζουν από μόνα τους να παράγουν τον εαυτό τους. Τα αυτόματα αρχίζουν να δημιουργούν αυτόματα, πραγματοποιείται η *αυτοαναπαραγωγή* αυτενεργών μέσων επίδρασης πάνω στη φύση.

Αυτή η κατά κάποιο τρόπο *επάνοδος* στο αφετηριακό σημείο έγκειται στο γεγονός ότι ο άνθρωπος αρχίζει και πάλι να έχει να κάνει με διαδικασίες δημιουργίας αντικειμένων, ικανών να ικανοποιήσουν τις ανάγκες του οι οποίες (διαδικασίες) διεξάγονται σε σημαντικό βαθμό από μόνες τους, αυτόματα, χωρίς την άμεση εργασία. Ωστόσο δεν πρόκειται παρά μόνο για μια *κατά κάποιο τρόπο* επάνοδο, διότι: 1. Οι τελευταίες διαδικασίες κατάγονται από την εργασία και 2. στην κάθε δεδομένη στιγμή η αυτοματοποιημένη παραγωγή κατευθύνεται, σε τελευταία ανάλυση, από την εργασία των ανθρώπων σύμφωνα με τις ανάγκες τους. Δηλαδή, η αυτοματοποιημένη παραγωγή παραμένει υποταγμένη στην εργασία, στους ανθρώπους, διατηρείται στη θέση του *μέσου* παραγωγικής επενέργειας των ανθρώπων στη φύση. Δεν πρόκειται πλέον για ένα μέσο που έχει προκύψει με

* Στα ρωσικά η λέξη *τρούντ* (εργασία) έχει την ίδια ρίζα με τη λέξη *τρούντο* (δύσκολα): στην ελληνική η λέξη *δουλειά* προέρχεται προφανώς απ' τη *δουλεία* κλπ. (Σ.τ.μ.).

φυσικό τρόπο, αλλά για ένα μέσο τεχνητό, δημιούργημα των ανθρώπων, το οποίο έχει σε σημαντικό βαθμό μετατραπεί σε αυτενεργό, σε αυτόματο. Στο βαθμό που έχει μετατραπεί σε αυτενεργό, γίνεται και ανεξάρτητο από τους ανθρώπους. Για την ακρίβεια, τα μέρη της αυτοματοποιημένης παραγωγής αποκτούν όλο και μεγαλύτερη σχετική αυτοτέλεια, αν και συνολικά η παραγωγή παραμένει υποταγμένη στους ανθρώπους. Οι άνθρωποι αποκτούν τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν κατά όλο και πιο ευέλικτο τρόπο για τους σκοπούς τους ολόκληρη την παραγωγή στο σύνολο της και ως όλο.

Κάτι αντίστοιχο, αν και όχι πανομοιότυπο, συμβαίνει με το υλικό που υφίσταται την επίδραση. Αρχικά χρησιμοποιείται υλικό δεδομένο από τη φύση σε έτοιμη μορφή. Στη συνέχεια, υλικό το οποίο προκαταβολικά επεξεργάζεται μέσα στη διαδικασία της εργασίας, ωστόσο εξακολουθεί να διατηρεί τις βασικές φυσικές ιδιότητες, τις οποίες διέθετε και πριν από την επεξεργασία. Στο τελικό τμήμα αυτής της σπείρας της έλικας δημιουργούνται τεχνητά υλικά με προκαθορισμένες ιδιότητες.

Συνεπώς, από τη μια πλευρά ο άνθρωπος διαθέτει δεδομένο από τη φύση υλικό, χρησιμοποιεί τις φυσικές νομοτέλειες. Από την άλλη πλευρά δεν προσαρμόζεται απλώς στο φυσικό υλικό, αλλά *θέτει συνειδητά το καθήκον*, το ζητούμενο (να δημιουργήσει υλικό με τις ιδιότητες που χρειάζονται στον άνθρωπο) και παράγει τέτοιο υλικό.

Η αλλαγή της σχέσης προς το υλικό καθορίζεται πρώτα απ' όλα από την ανάπτυξη των μέσων εργασίας.

Όλη η ιστορία που έχει διανύσει η ανθρωπότητα είναι η ιστορία της υπεροχής της *μηχανικής* παραγωγής, η ιστορία της χρησιμοποίησης κατ' εξοχήν (όμως κάθε άλλο παρά αποκλειστικά) της *μηχανικής μορφής κίνησης*, αν και από τα πρώτα κιόλας στάδια αρχίζουν να χρησιμοποιούνται και άλλες μορφές κίνησης της ύλης (αυτό μαρτυρεί π.χ. η φωτιά). Η υπεροχή της χρησιμοποίησης της *μηχανικής* παραγωγής φέρει τη σφραγίδα της προέλευσης του ανθρώπου από τον ζωικό κόσμο (το χέρι αποτελεί όργανο μηχανικής μετατόπισης). Η εργασία με όλα τα συστατικά της διαμορφωνόταν κατά τη χρησιμοποίηση κατ' εξοχήν της μηχανικής μορφής κίνησης. Ως προς την ουσία της, η χειρωνακτική εργασία έχει προσαρμοστεί στη μηχανική δραστηριότητα. Με βάση τις ήδη υπάρχουσες τάσεις μπορεί να πει κανείς ότι στο μέλλον όλο και μεγαλύτερο ρόλο θα αποκτά ο μετασχηματισμός διαδικασιών (στη μηχανική παραγωγή μετασχηματίζονται κυρίως πράγματα), ότι ολοένα και μεγαλύτερη σημασία θα αποκτούν οι παραγωγές που βασίζονται στη χρησιμοποίηση πιο αναπτυγμένων από τη μηχανική μορφών κίνησης. Σε τελική ανάλυση η παραγωγή, κατά τη γνώμη μου, θα καταστεί κατ' εξοχήν *βιολογική*. Η βιοτεχνολογία ήδη συνιστά έναν από τους τομείς της επιστήμης και της παραγωγής με τις μεταλύτερες προοπτικές. Η μετάβαση όμως στη βιο-παραγωγή θα σημάνει την κατοχή από τους ανθρώπους της ουσίας ολόκληρου του έμβιου κόσμου και του ανθρώπου ως βιολογικού όντος. Μαζί μ' αυτό ανακύπτουν και αναπτύσσονται δύο αντίθετες δυνατότητες: 1. Η δυνατότητα κατάκτησης των βιολογικών νομοτελειών (αναφορικά με τον άνθρωπο — για την εξάλειψη των ασθενειών, για την παράταση της ζωής του ανθρώπου, για την εναρμόνισή του ως βιολογικού όντος) και ταυτόχρονα 2. η δυνατότητα φθοράς του ανθρώπου, *ολόκληρης της ανθρωπότητας* ως συνόλου βιολογικών όντων.

Η παρέμβαση στη βιολογική φύση του ανθρώπου ενέχει τον κίνδυνο να αποκτήσει οριακά το χαρακτήρα αυτοκτονίας για την ανθρωπότητα. Εδώ παρατηρούμε άλλη μια σπείρα της έλικας: από τη «δημιουργία» του ανθρώπου (ως βιολογικού όντος) από τη φύση στη βιολογική αυτοδημιουργία (που συνοδεύεται από την ικανότητα για αυτοκαταστροφή) του ανθρώπου από τον ίδιο τον άνθρωπο.

Σ' όλη τη διάρκεια αυτής της σπείρας της έλικας της ιστορίας, μεταβάλλεται ουσιαστικά η αλληλεπίδραση της ανθρωπότητας με τη φύση και από άλλες πλευρές της. Αφετηριακή αλληλεπίδραση (που προσιδιάζει και στα ζώα) με τη φύση είναι η κατ' εξοχήν προσαρμογή στη φύση. Με το σχηματισμό των ανθρώπων εμφανίζεται, ως σταθερή διαδικασία, η διαδικασία μετασχηματισμού της φύσης, κατά την οποία η φύση προβάλλει ως μέσο για την ικανοποίηση των αναγκών του ανθρώπου. Κατά τη διάρκεια των πρώτων φάσεων εμφάνισης της ανθρωπότητας, ο άνθρωπος αγωνίζεται για τη βιολογική επιβίωση. Αρχικά, γενικά και στο σύνολό της, η αποδοτικότητα της δραστηριότητας των ανθρώπων για την εξασφάλιση της ζωής τους ταλαντεύεται κοντά στο ελάχιστο. Δηλαδή, η τάλαντωση εκτείνεται κοντά σε δείκτες οι οποίοι είναι οι ελάχιστοι απαραίτητοι όροι για τη διατήρηση εν ζωή του ανθρώπινου γένους. Αυτό εκδηλώνεται μεταξύ άλλων και με το γεγονός ότι ο πληθυσμός της γης σ' αυτή τη φάση της ιστορίας αναπτύσσεται με εξαιρετικά βραδείς ρυθμούς (αυτό μαρτυρεί και η χαμηλή διάρκεια ζωής).

Ολόκληρη η περίοδος διαμόρφωσης της ανθρωπότητας από αυτή την άποψη (από την άποψη της δυνατότητας ικανοποίησης των αναγκών) αρχίζει από τη χρονική στιγμή κατά την οποία το ανθρώπινο γένος απέκτησε την ικανότητα να προσπορίζεται και να παράγει μέσα για την ύπαρξή του, τα οποία σε κάποιο βαθμό υπερβαίνουν το ελάχιστο που αναφέραμε. Όμως η ανθρωπότητα δεν έχει ακόμα κατακτήσει μια παραγωγή η οποία καθιστά δυνατή την ικανοποίηση του βέλτιστου των βιολογικών αναγκών (διατροφής, ένδυσης, υπόδησης, κατοικίας, βιολογικά βέλτιστων συνθηκών εργασίας κλπ.).

Σε όλη τη διάρκεια διαμόρφωσης της ανθρωπότητας διατηρείται (αν και σε διαφορετικό βαθμό) η πάλη των ανθρώπων για την επιβίωση τόσο μεταξύ τους, όσο και με τη φύση. Προς το παρόν θα σταθώ στην τελευταία. Η σχέση προς τη φύση, η μετασχηματιστική επενέργεια σε αυτήν προβάλλει, κατά την περίοδο διαμόρφωσης της ανθρωπότητας, κατ' εξοχήν ως αγώνας με ένα αμείλικτο απειλητικό αντίπαλο. Γι' αυτό σε πρώτο πλάνο προβάλλει η καθυπόταξη της φύσης από τον άνθρωπο, η κυριαρχία του ανθρώπου επάνω στη φύση, η αρπακτική σχέση προς τη φύση (αρπαγή πάση θυσία). Στην αρχή όμως η επενέργεια της ανθρωπότητας στη φύση μπορεί να συγκριθεί ως προς την κλίμακα και το βάθος της επίδρασης, με αυτή των ζώων στο περιβάλλον. Η αλήθεια είναι ότι εξυπαρχής οι άνθρωποι, σε αντιδιαστολή με τα ζώα, επενεργούν στη φύση κατ' εξοχήν με τη βοήθεια παραγωγικών εργαλείων. Και στις απαρχές — περίπου στην περίοδο κατά την οποία η ικανοποίηση των αναγκών του ανθρώπινου γένους κυμαίνεται γύρω στο ελάχιστο — οι άνθρωποι εξακολουθούν κυρίως να προσαρμόζονται σ' αυτήν. Οι άνθρωποι δεν έχουν επίγνωση ούτε των φυσικών, ούτε των κοινωνικών συνεπειών της επενέργειάς τους (ως ανθρωπότητας, ως ανθρώπινου γένους) στη φύση. Αυτή η κατάσταση εξακολουθεί να διατηρείται, αν και σε χαμηλότερο βαθμό, και κατά την περίοδο διαμόρφωσης της ανθρωπότητας.

Κατ' αυτό τον τρόπο, η σχέση των ανθρώπων προς τη φύση, τόσο κατά την περίοδο εμφάνισης, όσο και κατά την περίοδο διαμόρφωσης της ανθρωπότητας, από τη μια πλευρά, αντιπαράκειται σε αυτή των ζώων (ως μετασχηματίζουσα), ενώ από την άλλη πλευρά παραμένει ζωώδης (αρπακτική, χωρίς να λογαριάζει τις συνέπειες της επενέργειας στη φύση).

Στο βαθμό που εμβαθύνει και διευρύνεται η μετασχηματιστική επένεργεια, η κλίμακα και το βάθος της επενέργειας των ανθρώπων στη φύση, αρχίζει ολοένα και περισσότερο να διαφοροποιείται από αυτή των ζώων. Σταδιακά οι άνθρωποι αρχίζουν να προβλέπουν τις όλο και βαθύτερες και απώτερες συνέπειες της επενέργειάς τους στη φύση. Και ταυτόχρονα εμβαθύνει και διευρύνεται η αρπακτική σχέση προς τη φύση, η υποταγή της φύσης στον άνθρωπο. Η επένεργεια αυτή ως προς το βάθος και την κλίμακά της καθίσταται τελικά τόσο σημαντική, ώστε καταλαμβάνει ολόκληρο το φυσικό περιβάλλον στο οποίο διαμορφώθηκε η ανθρωπότητα, δηλαδή *ολόκληρή τη Γη*, όλη την επιφάνεια και το υπέδαφός της. Και μάλιστα την καταλαμβάνει σε τόσο βάθος ώστε το τεχνητά δημιουργούμενο περιβάλλον αρχίζει να διαπερνά ολόκληρο το κατοικήσιμο περιβάλλον. Μ' άλλα λόγια, σε μια ευρύτερη και βαθύτερη διατύπωση, η δημιουργημένη με αρπακτικό τρόπο «τεχνητή φύση» αρχίζει να διαπερνά ολόκληρη τη «φυσική φύση». Η ανθρωπότητα αποκτά δυο αντίθετες δυνατότητες: από τη μια πλευρά, τη δυνατότητα μετασχηματισμού όλων των γήινων συνθηκών ύπαρξής της σύμφωνα με τις ανάγκες της: από την άλλη, τη δυνατότητα ολοσχερούς καταστροφής της Γης, είτε με πόλεμο, είτε ειρηνικά. Αυτές οι κολοσσιαίες δημιουργικές και ταυτόχρονα αυτοκαταστροφικές δυνατότητες της ανθρωπότητας τη θέτουν ενώπιον του διλήμματος: είτε θα αποκτήσει συνειδητά τον έλεγχο και την κυριότητα των υπέρογκων δυνατοτήτων της και θα τις χρησιμοποιήσει για το καλό της ανθρωπότητας ως όλου, είτε θα πεθάνει.

Σήμερα η κατακερματισμένη ανθρωπότητα, στην καλύτερη περίπτωση, είναι ικανή να εξουδετερώνει τις μεν ή τις δε άμεσες, είτε σε ασήμαντο βαθμό τις γενικές επιπτώσεις της αρπακτικής παραγωγικής δραστηριότητάς της. Ωστόσο, στο βαθμό που διαμορφώνονται οι παγκόσμιοι παραγωγικοί δεσμοί και εμβαθύνει η παραγωγική επένεργεια, η καταστροφική επίδραση στον πλανήτη μας καθίσταται όλο και πιο βαθιά, σφαιρική και ολόπλευρη.

Μόνο η συνένωση της ανθρωπότητας και η συνειδητή ενοποιημένη πανανθρώπινη ανάπτυξη, που θα είναι σχεδιασμένη στην κλίμακα της ανθρωπότητας, θα διανοίξει ριζικά νέες προοπτικές για την εξάλειψη των αρνητικών συνεπειών της ανθρώπινης δραστηριότητας. Η πορεία της ιστορίας, υπό την απειλή του θανάτου της ανθρωπότητας, ωθεί αναγκαστικά σε μια νέα σχέση προς τη φύση, σε μια σχέση η οποία θα αποτελεί κατά κάποιο τρόπο επάνοδο στο αφετηριακό σημείο. Σε ένα τέτοιο μετασχηματισμό της φύσης που θα συνιστούσε κατά κάποιο τρόπο προσαρμογή, κατά κάποιο τρόπο διατήρηση της φύσης σε παρθενική μορφή, δηλαδή σε ένα μετασχηματισμό που θα λάμβανε ύποψη τις απώτερες συνέπειες της επενέργειας στη φύση στο σύνολό τους.

Παρ' όλα αυτά, η παραγωγή αυτή θα είναι τόσο σημαντική και βαθιά, ώστε με την πληρέστερη χρησιμοποίηση του λόγου, της επιστήμης, θα οδηγήσει στο μετασχηματισμό όλης της Γης (του εδάφους και του υπεδάφους της), και κατά συνέπεια, στη δημιουργία ενός περιβάλλοντος της ανθρωπότητας, το οποίο δεν

θα είναι πλέον φυσικό, αλλά *τεχνητό*. Η ανάπτυξη των δυνατοτήτων της ανθρωπότητας για τη δημιουργία τεχνητού περιβάλλοντος, η ανάπτυξη των δυνατοτήτων της αυτοματοποίησης και της δημιουργίας τεχνητών υλικών σημαίνουν ότι θα δημιουργηθούν προϋποθέσεις για την έξοδο της ανθρωπότητας από τα πλαίσια του φυσικού περιβάλλοντός της, για την υπέρβαση των ορίων του *αποκλειστικά γήινου* πολιτισμού και τη μετάβαση στο διαστημικό, *κοσμικό πολιτισμό*. Η αναγκαιότητα αυτού του κοσμικού πολιτισμού υπαγορεύεται μεταξύ άλλων και από τα όρια των αποθεμάτων πρώτων υλών για την παραγωγή, χώρου για την ανάπτυξη της παραγωγής και του πληθυσμού (πιστεύω ότι η δημιουργία αφθονίας υλικών αγαθών θα επιφέρει μια νέα δημογραφική έκρηξη).

Έτσι λοιπόν, ο πολιτισμός που έχει αναπτυχθεί στην ιστορία και εξακολουθεί να αναπτύσσεται σήμερα συνιστά τη σπείρα της έλικας του γήινου πολιτισμού, τον οποίο ήδη έρχεται να αντικαταστήσει — καθιστάται πλέον αναγκαιότητα — ο κοσμικός πολιτισμός. Μια από τις απαραίτητες προϋποθέσεις για τη μετάβαση στον τελευταίο είναι η ενοποίηση της ανθρωπότητας. Χωρίς την ενοποίησή της, η ανθρωπότητα δεν θα μπορέσει ούτε να επιβιώσει, ούτε και να συγκεντρώσει τις δυνάμεις που είναι απαραίτητες για μια ευρεία προσπάθεια στο διάστημα (από σήμερα κιάλας μεγάλα διαστημικά προγράμματα μπορούν να πραγματοποιούνται είτε από τα ισχυρότερα κράτη, είτε από μερικά κράτη που συνενώνουν τις δυνάμεις τους).

Δεν είναι μόνο τα μέσα της παραγωγικής επενέργειας στη φύση και τα χρησιμοποιούμενα στην παραγωγή υλικά που αναπτύσσονται ελικοειδώς, αλλά και ο ίδιος ο άνθρωπος. Από την αρχή η εργασία αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα της εμφάνισης και της περαιτέρω ανάπτυξης της ανθρωπότητας. Όμως στην πρωτόγονη κοινωνία δεν υπερτερεί η παραγωγή αλλά η συλλογή, ο πορισμός έτοιμων αγαθών. Αντίστοιχα και οι άνθρωποι — από τη σκοπιά της δραστηριότητας που υπερτερεί — δεν είναι παραγωγοί αλλά «συλλέκτες». Αντίστοιχα οι «τεχνικές» και οι δεξιότητες τους είναι κατ' εξοχήν «τεχνικές» και δεξιότητες για τη χρησιμοποίηση μέσων επενέργειας (δημιουργημένων είτε παρμένων σε έτοιμη μορφή από τη φύση) μέσα στη διαδικασία της άγρας, της συλλογής, οι δε γνώσεις τους απορρέουν κατ' εξοχήν από την άμεση παρατήρηση. Εφ' όσον δε η συλλογή με τη βοήθεια μέσων επενέργειας, δεδομένων σε έτοιμη μορφή από τη φύση είτε δημιουργημένων από την εργασία, αποτελεί ανηρημένη ζώδη σχέση προς τη φύση, στη συνείδηση των ανθρώπων υπερτερεί η συνειδητοποίηση της ζώδους σχέσης προς τη φύση, δηλαδή η συνείδηση της ζωντανής συγκεκριμένης συνάφειας με ό,τι τους περιβάλλει και των μεταξύ τους δεσμών. Με τη μετάβαση στην υπεροχή της παραγωγής, στην παράγουσα οικονομία οι άνθρωποι καθίστανται κατ' εξοχήν παραγωγοί. Όμως στην παραγωγή για ένα παρατεταμένο χρονικό διάστημα βασικά μέσα παραγωγής παραμένουν τα μέσα παραγωγής που έχουν προκύψει με φυσικό τρόπο: η γη και τα ζώα. Απ' εδώ απορρέει και η παρατεταμένη επικράτηση της άμεσης σχέσης προς τη φύση: ο ίδιος ο παραγωγός προβάλλει άμεσα είτε σε σημαντικό βαθμό ως φυσικό σώμα, ως δεδομένο από τη φύση μέσο παραγωγής, δηλαδή ο ίδιος ο παραγωγός στον ένα ή στον άλλο βαθμό δεν έχει ακόμα αποσπαστεί από τα μέσα παραγωγής, αποτελεί και ο ίδιος μέσο παραγωγής. Ο διαχωρισμός μέσων παραγωγής και παραγωγών, η διάκριση των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής, πραγματοποιείται στο βαθμό

της ανάπτυξης και διάδοσης των δημιουργημένων από την εργασία μέσων παραγωγής. Μεταξύ των δημιουργημένων από την εργασία μέσων παραγωγής αρχικά υπερτερούν τα μέσα εργασίας, τα οποία τίθενται σε λειτουργία από την ατομική εργασία.

Η διάδοση της χειρωνακτικής εργασίας (με, είτε χωρίς καταμερισμό εργασίας) αντιστοιχεί στην εναρκτήρια φάση διείσδυσης στην ουσία διαδικασιών και φαινομένων. Ωστόσο η διείσδυση αυτή συνειδητοποιείται με τη μορφή της μοναδικότητας, είτε της ιδιαιτερότητας, δηλαδή με μορφή που αντιφάσκει με την ουσία. Στο βαθμό που καταβάλλονται προσπάθειες για τη γνώση της ουσίας σε καθαρή μορφή, η γνώση αυτή υπάρχει σαν εικασία, περιπλεγμένη με αρκετή δόση φαντασίας. Στη βάση της ανάπτυξης της χειρωνακτικής εργασίας, αναπτύσσεται σε τελευταία ανάλυση το χάσμα μεταξύ φυσικής και διανοητικής εργασίας, καθώς και μεταξύ εμπειρικής και θεωρητικής γνώσης και μάλιστα παραγωγική σημασία έχει η εμπειρική και όχι η θεωρητική γνώση.

Με την ανάπτυξη της παραγωγής με μηχανές και τη μετατροπή της σε αποφασιστικό είδος της παραγωγής επικρατέστερη καθίσταται η μηχανική, η φυσική εργασία για τη χρησιμοποίηση των μηχανών. Ταυτόχρονα η τελειοποίηση, και περισσότερο η δημιουργία μηχανών απαιτεί, σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό, όχι μόνο εμπειρικές αλλά και θεωρητικές γνώσεις (η ίδια η εμπειρία σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό κατευθύνεται και μετατρέπεται σε πείραμα). Η θεωρητική και η πειραματική γνώση αποκτά άμεσα παραγωγική σημασία. Η μηχανική παραγωγή προετοιμάζει το έδαφος για την κατάργηση του χάσματος μεταξύ φυσικής και διανοητικής εργασίας, μεταξύ εμπειρικής και θεωρητικής γνώσης, οδηγώντας το ως το ακραίο όριο του. Ωστόσο το έδαφος αυτό ετοιμάζεται πλήρως με την αναπτυγμένη αυτοματοποίηση, οπότε η εργασία για την ανάπτυξη της αυτοματοποιημένης παραγωγής και η γενική διεύθυνση αυτής της παραγωγής αρχίζουν να υπερτερούν έναντι της απλής χρησιμοποίησης μηχανών.

Με την ανάπτυξη της απλής μηχανικής παραγωγής και στη συνέχεια της αυτοματοποιημένης παραγωγής, αναπτύσσεται και ο *κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας*.

Η ιστορική ανάπτυξη του χαρακτήρα της εργασίας διεξαγόταν με ελικοειδή μορφή. Αφετηριακό σημείο ήταν η εργασία που είχε συλλογικό χαρακτήρα, ο οποίος ανέκυψε με φυσικό τρόπο. Ο χαρακτήρας αυτός καθοριζόταν από την αναγκαιότητα επιβίωσης του ανθρώπινου γένους σε αντιξοές φυσικές συνθήκες, από το ανέφικτο της μοναχικής ζωής. Η εκδίωξη από την ομάδα, όταν μάλιστα ήταν αδύνατο να εισχωρήσει ο εξοστρακισμένος σε κάποια άλλη ομάδα, στην πλειονότητα των περιπτώσεων σήμαινε θάνατο.

Στη συνέχεια αναπτύσσεται όλο και πιο πολύ η ατομική χειρωνακτική εργασία. Οι κεφαλαιόκρατικές παραγωγικές σχέσεις ανέκυσαν πρωταρχικά ακριβώς πάνω στη βάση της χειρωνακτικής εργασίας και οδήγησαν στη συνεργασία, στο συντονισμό αυτής της εργασίας. Μέσα στη διαδικασία της συνεργασίας και του καταμερισμού, είτε του επιμερισμού και της συνεργασίας της χειρωνακτικής εργασίας πραγματοποιείται η μετάβαση στη μηχανική εργασία. Ακριβώς η μετάβαση στην εργασία με μηχανές αποτέλεσε και το πέρασμα στον καθ' εαυτό κοινωνικό χαρακτήρα της εργασίας, δηλαδή πραγματοποιείται μια κατά κάποιο τρόπο επάνοδος στο αφετηριακό σημείο: στην ενοποιημένη εργασία.

Η ανάπτυξη διάνυσε το δρόμο από τη διαδικασία λήψης αντικειμένων κατανάλωσης, κατά την οποία διεξάγεται κατ' εξοχήν άμεση παρατήρηση, στη διείσδυση στην ουσία των χρησιμοποιούμενων διαδικασιών, στη διάκριση της ουσίας σε καθαρές μορφές, στη θεωρία και στην εμπειρία η οποία βασίζεται στη χρησιμοποίηση της θεωρίας (στο πείραμα), στην επιστήμη ως παραγωγική δύναμη. Η χρησιμοποίηση της επιστήμης ως παραγωγικής δύναμης σημαίνει πλέον χρησιμοποίηση της θεωρίας και του πειράματος ως *κοινωνικού* όλου στην πρακτική, στην παραγωγή, σημαίνει κίνηση από τη θεωρία στην πρακτική ως κοινωνικό φαινόμενο, δηλαδή στην επιστήμη και την πρακτική της *κοινωνίας*. Από τη δραστηριότητα για τη χρησιμοποίηση (με τη βοήθεια οργάνων του σώματος) κατ' εξοχήν δεδομένων από τη φύση μέσων παραγωγής, προς την επικράτηση της εργασίας για τη χρησιμοποίηση δημιουργημένων μέσων παραγωγής και από αυτή στην επικράτηση της εργασίας για τη δημιουργία και χρησιμοποίηση αυτενεργών μέσων παραγωγής.

Με ελικοειδή τρόπο αναπτύσσονταν επίσης και οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Η ανάπτυξη προχώρησε από τους συλλογικούς δεσμούς φυσικής προέλευσης προς τη διάλυση αυτών των δεσμών, προς τη διάκριση των ανθρώπων από τις τέτοιου είδους ομάδες και τη διαμόρφωση δεσμών των μεμονωμένων ατόμων, ενοποιημένων από το γεγονός ότι όλοι οι υπόλοιποι προβάλλουν για το άτομο μόνο ως μέσο για την υποστήριξη της δικής του ύπαρξης και από αυτούς τους δεσμούς στους αυθεντικά κοινωνικούς δεσμούς των ανθρώπων ως προσωπικοτήτων. Εν τω μεταξύ, ενώ οι αφετηριακές ομάδες ήταν ολιγάριθμες και αποκομμένες μεταξύ τους, στο τέλος αυτής της σπείρας της έλικας ομάδα θα είναι ολόκληρη η ενοποιημένη ανθρωπότητα. Και ποια είναι η βάση αυτής της ανάπτυξης; Η ανάπτυξη της παραγωγικής αμοιβαίας σχέσης με τη φύση. Σχηματοποιώντας σχετικά τα πράγματα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι όσο κυριαρχούν στην παραγωγική αλληλεπίδραση με τη φύση μέσα παραγωγής τα οποία έχουν προκύψει από τη φύση και στις μεταξύ των ανθρώπων σχέσεις κυριαρχούν οι φυσικής προέλευσης δεσμοί των ανθρώπων. Όταν όμως κυριαρχούν τα δημιουργημένα μέσα παραγωγής στην παραγωγική αλληλεπίδραση με τη φύση, μεταξύ των ανθρώπων κυριαρχούν οι καθαυτό κοινωνικοί δεσμοί. Η γενική πορεία ανάπτυξης των δημιουργημένων μέσων παραγωγής οδηγεί από τα ατομικά μέσα τα οποία ενεργοποιούνται με τη χειρωνακτική εργασία, στα μέσα παραγωγής τα οποία έχουν καθαυτό κοινωνικό χαρακτήρα. Ο καθαυτό κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας με την εμφάνιση και ανάπτυξη της μηχανικής παραγωγής καθίσταται πλέον τεχνική αναγκαιότητα. Ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας είναι που οριοθετεί την ενοποίηση των ανθρώπων, την κοινωνική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής. Ο βαθμός ανάπτυξης του οριοθετεί σε τελευταία ανάλυση και το βαθμό της πραγματικής (σ' αντιδιαστολή με την τυπική) κοινωνικοποίησης. Η ανάπτυξη των σχέσεων παραγωγής, πάνω στη βάση και στην ενότητά της με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων προχωρά: από την ιδιοκτησία των γενών, των φυλών και της κοινότητας προς την ιδιωτική ιδιοκτησία (ας σημειώσουμε ότι η ιδιωτική ιδιοκτησία αντιστοιχεί *πλήρως* στα χειρωνακτικά μέσα εργασίας) και από αυτή στην κοινωνική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής.

Είναι πολύ σημαντικό να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι αρχικά παραγωγικές δυνάμεις και σχέσεις παραγωγής ταυτίζονται άμεσα μεταξύ τους. Φυσικά εδώ δεν

πρόκειται για μια απόλυτη ταύτιση, διαφορές μεταξύ τους υπάρχουν από την εμφάνιση κιόλας του ανθρώπου. Στη συνέχεια, κατά την περίοδο διαμόρφωσης της ανθρώπινης κοινωνίας, όλο και περισσότερο προβάλλει σε πρώτο πλάνο η ουσιώδης διαφορά μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής. Ωστόσο και κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου (της διαμόρφωσης της ανθρώπινης κοινωνίας) δεν εξαλείφεται πλήρως η άμεση ταύτισή τους.

Στους προκαπιταλιστικούς ανταγωνιστικούς σχηματισμούς αυτό είναι κατά τη γνώμη μου δεδομένο με σαφή και εξόφθαλμο τρόπο: ο δούλος και ενμέρει ο φεουδαρχικά εξαρτημένος αγρότης ταυτίζονται με τα μέσα παραγωγής. Στον καπιταλισμό η άμεση ταύτιση παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής έχει σχεδόν εξαλειφθεί. Ωστόσο, παρ' όλα αυτά εξακολουθεί να διατηρείται σε λανθάνουσα κατάσταση: η εργατική δύναμη είναι *πράγμα*, το οποίο υφίσταται αγοραπωλησία, δηλαδή σ' αυτή τη σχέση εξισώνεται με οποιοδήποτε εμπόρευμα, με οποιοδήποτε αντικείμενο. Ως αγορασμένο από τον καπιταλιστή για την παραγωγική χρησιμοποίησή του, το «πράγμα» εργατική δύναμη εξισώνεται σ' αυτή τη σχέση με τα μέσα παραγωγής.

Το επόμενο στάδιο είναι η αποκατάσταση της ταύτισης παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής. Πρόκειται όμως εδώ για μια διαφορετική ταύτιση που εδράζεται σε νέα βάση: ο άνθρωπος απελευθερώνεται σταδιακά από την άμεση εργασία για τη χρησιμοποίηση των αυτοματοποιημένων μέσων παραγωγικής επενέργειας στη φύση.

Στα αφετηριακά στάδια λαμβάνει χώρα μια διαβίβαση των φυσικών ενεργειών του ανθρώπου σε τεχνητά μέσα παραγωγής επενέργειας στη φύση, στη συνέχεια δε όλο και πιο περίπλοκων διανοητικών λειτουργιών. Η κατεύθυνση αυτής της τάσης έγκειται στο γεγονός ότι ο άνθρωπος όλο και περισσότερο απωθείται (με τα αυτόματα μέσα παραγωγικής επενέργειας στη φύση) από τη σφαίρα της εργασίας. Ο όγκος της ζωντανής εργασίας τον οποίο έχει ανάγκη η κοινωνία, σε τελευταία ανάλυση, έχει την τάση να μειώνεται. Η διατηρούμενη εργασία συνδέεται με ολοένα και πιο διαμεσολαβημένο τρόπο με το τελικό προϊόν και στην εργασία διατηρούνται οι πλέον περίπλοκες λειτουργίες του, οι οποίες διατηρούνται κάτω από την πίεση «της επέλασης των μηχανών στην εργασία». Φυσικά η τάση αυτή ούτε σε καθαρή μορφή πραγματοποιείται, ούτε και ακολουθεί μια ευθεία ανοδική γραμμή. Είναι γνωστό π.χ. ότι η αυτοματοποίηση σε ορισμένα αφετηριακά στάδια οδηγεί στην αύξηση της εργασίας που απαιτεί χαμηλή κατάρτιση.

Τα αυτόματα μέσα παραγωγικής επενέργειας στη φύση δημιουργούν, σε τελευταία ανάλυση, τις προϋποθέσεις για τη μείωση του εργάσιμου χρόνου (ο οποίος είναι απαραίτητος για την αναπαραγωγή του δεδομένου ατόμου, της οικογένειάς του, για τις κοινωνικές ανάγκες), για τη μείωση της διάρκειας της εργάσιμης ημέρας, για τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας. Διανοίγουν προοπτικές για την επίτευξη συνθηκών, κατά τις οποίες οι προσπάθειες που αναλώνουν τα άτομα κατά τη διάρκεια του γενικού αναγκαίου εργάσιμου χρόνου να αποτελούν το μικρότερο μέρος των παραγωγικών προσπαθειών για τις οποίες είναι ικανός ο άνθρωπος. Αυτό θα άνοιγε τη δυνατότητα για μια ελεύθερη πραγμάτωση του μεγαλύτερου μέρους αυτών των προσπαθειών ολοκληρωτικά (είτε κατά κύριο λόγο) σύμφωνα με τα ενδιαφέροντα των ατόμων.

Η διαβίβαση φυσικών λειτουργιών του ανθρώπου στις μηχανές προκάλεσε την ανάγκη για την ανάπτυξη της φυσικής αγωγής. Αν η εργασία κατευθύνεται κατ' ἐξοχήν σε ένα αντικείμενο εξωτερικό ως προς τον άνθρωπο, η φυσική αγωγή έχει τον άνθρωπο ως αυτοσκοπό. Στο βαθμό που θα διαβιβάζονται στις μηχανές διανοητικές λειτουργίες, θα αυξάνεται και η ανάγκη των ατόμων για διανοητική αγωγή. Η ίδια η ανάπτυξη των μέσων παραγωγής δημιουργεί τη δυνατότητα, η δε φύση του ανθρώπου ως κοινωνικό - φυσικού όντος απαιτεί τη φυσική και διανοητική αγωγή και ανάπτυξη. Έτσι, αν ο άνθρωπος θέλει (σε συνθήκες διαβίβασης στις μηχανές φυσικών και διανοητικών λειτουργιών) να μη είναι ασθενής, να ζει μια άρτια ζωή, τότε η φυσική και η διανοητική αγωγή αποβαίνουν αναγκαιότητα, δηλαδή καθίσταται αναγκαιότητα η φυσική και η διανοητική ανάπτυξη των ατόμων ως αυτοσκοπός. Και μ' αυτή την αναγκαιότητα δηλώνει την παρουσία της και μια άλλη τάση. Η ίδια η βιολογική ζωή, ως ενότητα και αντίθεση ζωής και θανάτου, απαιτεί μια διαρκή πάλη με το θάνατο για τη ζωή. Η εργασία, η οποία ανέκυψε ως μέσο διατήρησης της φυσικής ύπαρξης, διαμόρφωσε το βιολογικό είδος του ανθρώπου και ταυτόχρονα δεν απέβη μόνο κάτι από το οποίο προσπαθούν να απαλλαγούν, αλλά και κάτι, χωρίς το οποίο ο άνθρωπος δεν μπορεί να υπάρξει όχι μόνο ως ιδιότυπο ανθρώπινο όν (σ' αντιδιαστολή με τα ζώα), αλλά ακόμα και ως βιολογικό ον ειδικού γένους. Μ' άλλα λόγια η εργασία δεν συνιστά μόνο επαχθές φορτίο, αλλά και ανάγκη. Πρόκειται για μια ανάγκη η οποία είναι, κατά τη γνώμη μου, από τη μια πλευρά κοινωνικό - φυσική, ενώ από την άλλη καλλιεργείται με τη διαπαιδαγώγηση. Η ανάγκη για εργασία είναι η ανάγκη του υγιούς ανθρώπινου οργανισμού για εργασιακή ένταση. Και στο βαθμό που θα αίρεται η υπέρμετρη εντατικότητα και η διάρκεια της εργασίας, στο βαθμό της βελτίωσης των συνθηκών εργασίας, προωθείται σε πρώτο πλάνο η ανάγκη για εργασία (συγκριτικά με την ανάγκη αποφυγής της εργασίας).

Ο κομμουνισμός, ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης, αποτελεί την *άρνηση της άρνησης* της προγενέστερης ιστορίας. Ο κομμουνισμός είναι ο νέος τύπος ανάπτυξης της ανθρωπότητας, ο οποίος όταν φτάσει στην ωριμότητά του θα έχει, κατά τα φαινόμενα, και ο ίδιος διάφορα στάδια ανάπτυξης. Μόνο η κομμουνιστική, η αυθεντικά ενοποιημένη ανθρωπότητα θα είναι σε θέση να αποτρέψει τελειωτικά την απειλή της πολεμικής εξόντωσής της και της θανάτωσής της από τις ανεξέλεγκτες δευτερογενείς επιπτώσεις της παραγωγής, να κατευθύνει ορθολογικά την ανάπτυξη των ατόμων (συμπεριλαμβανομένης και της τελειοποίησης της βιολογικής τους φύσης), της κοινωνίας, να μετασχηματίζει σύμφωνα με τις ανάγκες του ολόκληρη τη Γη και τον κοντά στη Γη χώρο, να εγκατασταθεί οριστικά έξω από τα όρια της Γης, να περάσει ολοκληρωτικά στον κοσμικό πολιτισμό, διατηρώντας τη Γη ως Μέκκα του κοσμικού τουρισμού.

Μία είναι κατά τη γνώμη μου η εναλλακτική λύση που απορρέει από τη νομοτελειακή πορεία της ιστορίας: είτε ο θάνατος της ανθρωπότητας, είτε σε τελευταία ανάλυση, η αυθεντική ενοποίηση της ανθρωπότητας και η συνειδητή διεύθυνση των κοινωνικών δυνάμεων, οι οποίες έχουν κατακτήσει είτε κατα-

Et bien cela m'a énormément amusé
de faire cet intérieur sans rien.
D'une simplicité à la Sellier!

A toutes plates mais grossièrement brossées
en pleine pâte les murs, les papiers
le sol. Un rouge composé à l'huile
chaises et le lit jaune de chrome les oreilles
et le drap. Et on voit très pâle la couverture
rouge sang. La table toute orange
la cavette bleue la fenêtre verte.
J'avais voulu exprimer un repos ~~un repos~~
absolu par tous ces tons très divers
rouge, et ou il n'y a de blanc que
la petite note qui donne le miroir à
cadre noir (pour laisser encore la quatrième
partie de complémentaires indécises).
Après vous voyez cela avec les autres et nous
en discuterons. Car je mets souvent

par ce
L'année
Il est
pour
seul
si vous
mais
la poie
vous ne
aussi
cherche
de pr
faire
je cro
mais il
dans le
d'aut
l'âme en
mains
sont